

УДК 94:323.281-058.237(477.54)

А. О. Ігнатьєва

ВІДКРИТИЙ СУДОВИЙ ПРОЦЕС НАД ПРЕДСТАВНИКАМИ УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ В СПРАВІ КОЛИШНІХ ГЛАСНИХ ХАРКІВСЬКОЇ МІСЬКОЇ ДУМИ

Стаття присвячена одному з перших судових процесів над представниками української інтелігенції – публічному розгляду справи колишніх гласних Харківської міської думи, що мав місце 24 – 29 квітня 1921 року в Харківському оперному театрі. Аналізуючи матеріали справи, хід судового розгляду, показання обвинувачених і свідків, автор намагається з'ясувати, в чому, на думку Трибуналу, полягав склад злочину представників харківської інтелігенції перед радянською владою, яке значення надавали даному процесу його організатори.

Ключові слова: гласні, інтелігенція, професура, репресії, трибунал.

Стаття посвячена одному из первых судебных процессов над представителями украинской интеллигенции – публичному разбирательству по делу бывших гласных Харьковской городской думы, проходившему 24 – 29 апреля 1921 года в Харьковском оперном театре. Анализируя материалы дела, ход судебного разбирательства, показания обвиняемых и свидетелей, автор предпринимает попытку установить, в чем, по мнению Трибунала, заключался состав преступления харьковской интеллигенции перед советской властью, какое значение придавали данному процессу его организаторы.

Ключевые слова: гласные, интеллигенция, профессура, репрессии, трибунал.

This article is devoted to one of the first trials against Ukrainian intellectuals. It was the public consideration of the action against some former deputies of City Council of Kharkiv, that took place in the opera-house in 1921. The trial, the words of the defendants, the evidences are analysed. The purpose of the article is clarification of corpus delicti of the intellectuals of Kharkiv against Soviet power, the aims of the organizers of this trial.

Key words: deputies, intellectuals, professors, repressions, tribunal.

Постановка проблеми. Із самого початку встановлення більшовицького режиму відносини між радянською владою та інтелігенцією відрізнялися напруженістю, недовірою, підвищеною увагою та інтересом. Оцінюючи роль інтелігенції при новому ладі з позицій класового підходу, більшовицькі ідеологи розглядали інтелектуальну еліту країни як представників і лідерів «ворожого табору», формували негативне відношення широких народних мас до «буржуазних» культурних цінностей і їхніх носіїв. Незважаючи на програмне положення Х з'їзду РКП(б) про необхідність співробітництва з дореволюційною інтелігенцією (особливо у зв'язку з переходом до непу) нова влада аж ніяк не схилилася до сприйняття її як свого союзника [1, с. 41]. Навпаки, з початку 1920-х років цілеспрямовані репресії проти інтелігенції стали важливим пунктом ідеологічної програми будівельників «світлого майбутнього», нерідко знаходячи відображення в показових судових процесах. Не обминули публічних процесів і представники науково-викладацької інтелігенції, зокрема, харківської, чий складні взаємини з радянською владою в перші роки її існування заслуговують на увагу фахівців, мають науковий інтерес.

Одним з перших судових процесів над представниками української інтелігенції став публічний розгляд справи колишніх гласних Міської думи м. Харкова, що мав місце 24 – 29 квітня 1921 року в Харківському оперному театрі.

Аналіз актуальних досліджень. Відкритий судовий процес у справі харківського відділення «Національного центру» привертав увагу істориків. Насамперед варто вказати на статті В.І.Гусева та І.В.Верби [2; 3], присвячені цьому процесу, а також праці В.І.Кадеєва [6], Б.Москальова [9], в яких подано короткий опис життя і творчості окремих залучених до слідства осіб. Деякі згадки про дану кримінальну справу містяться в роботах В.І.Семененка [11, с. 286], В.В.Ченцова [12, с. 91 – 92], В.А.Золотарьова та Н.В.Лапчинської [5, с. 30]. Однак предметом

грунтовного, всебічного дослідження т.зв. процесу 24-х досі не ставав.

Метою статті є аналіз матеріалів справи, ходу судового розгляду, показань обвинувачених і свідків. Крім того, необхідно з'ясувати, в чому, на думку Трибуналу, полягав склад злочину представників харківської інтелігенції перед радянською владою, яке значення надавали даному процесу його організатори. Головними групами джерел стали архівні документи [4] і харківська преса [7; 10].

Виклад основного матеріалу. В якості обвинувачених у справі колишніх гласних Міської думи (при Денікіні) проходили двадцять чотири особи, серед яких десять професорів харківських вищих навчальних закладів: О.О.Алов, Л.Б.Ветухов, О.Й.Гундер, С.О.Іванов, І.А.Красуський, К.А.Красуський, В.Ф.Левитський, О.М.Нікольський, В.В.Фавр, Ф.І.Шміт. Підсудним ставилося в провину членство в «Національному центрі», активна підтримка Добровольчої армії, підписання звернення до вчених Заходу, участь у засіданнях Академічного союзу – непартійної організації професійної спрямованості, що захищала корпоративні інтереси вузівських викладачів [6, с. 107].

Отже, обвинувачення, пред'явлені Революційним трибуналом харківським інтелігентам, носили політичний характер. Наскільки адекватно зміст обвинувачень відображав діяльність харківської професури, можна, зокрема, з'ясувати з показань самих підсудних.

Першим був допитаний професор В.Ф.Левитський, який стверджував, що, будучи безпартійним, примикав до ідеології кадетів, однак не приймав активної участі в політичній діяльності даної партії. Щодо відозви до західних учених, частину якого – про економічну діяльність радянської влади – редагував В.Ф.Левитський, варто зазначити: до її складання професора підштовхнули вбивства на вулиці Чайковській, 5 (де перебувала слідча в'язниця губЧК, а поруч із нею – концтабір) і систематичні приниження викладачів вузів з боку більшовицьких представників [7, 26 квіт.].

Кандидатура в гласні Думи професора О.Й.Гундера, за його словами, була висунута внаслідок необхідності мати в даному органі місцевої влади представника Технологічного інституту, проректором по адміністративній роботі якого був учений. Однак О.Й.Гундер до Миської думи обраний не був, у засіданнях її не брав участь. К.А.Красуський повідомив суду, що ініціатива стосовно його балотування в Харківську думу належала т.зв. Раді 42-х – продовольчій організації, у районному комітеті якої він працював. Академічний союз учений називає «чисто професійною організацією», що дотримувалася платформи Добровольчої армії, «як усяка профспілка стоїть на платформі існуючої фактично влади» [7, 26 квіт.].

В.В.Фавр показав, що висування в гласні Миської думи відбулося без його згоди. Із цієї причини, довідавшись про своє призначення, підсудний негайно відмовився від звання гласного. Професор Ветеринарного інституту С.О.Іванов, член IV Державної думи від Прогресивного блоку, заявив, що в орган миського самоврядування йшов виключно для ділової роботи, тому що від політичної діяльності відмовився задовго до революції [8, с. 68]. Відповідно до показань професора Харківського (Новоолександрійського) сільсько-господарського інституту О.О.Алова, він спочатку ставився з деяким співчуттям до білої влади. Однак після того, як денікінська адміністрація стала проводити «далеку від інтересів селянства» земельну політику, до того ж, «увела терор у систему», професор О.О.Алов змінив свою думку. Його відношення до денікінщини стало негативним. І тепер учений «лояльно та сумлінно виконує відповідальну роботу, яку покладає на нього радянська влада» [8, с. 70].

Ідея написання звернення до західних діячів науки, за словами професора Ф.І.Шміта, виникла у вчених безпосередньо під враженням терору, що застосовувався радянською владою на початку 1919 р. [8, с. 70]. З повідомлення О.М.Нікольського, члена Академічного союзу, дізнаємося, що в Думу він балотувався з метою практичної, продуктивної діяльності в органах харківського миського самоврядування, а політичними платформами не цікавиться та не розбирається в них. Безпартійний професор Л.Б.Ветухов стверджував, що був запрошений у Миську думу як фахівець з народної освіти. Відповідно до його заяви, учений вважає себе «непартійним націоналістом», причому, корінь своїх націоналістичних переконань знаходить у певних принципах лінгвістики – сфері наукових інтересів Л.Б.Ветухова [7, 28 квіт.].

Останнім допитували ректора Технологічного інституту професора І.А.Красуського, члена кадетської партії з 1914 по 1919р, обраного до Думи за «Національно-демократичним списком». На питання про відношення до Денікіна вчений заявив: «Спочатку ми очікували на нього, а потім розчарувалися» [7, 28 квіт.].

Підсудний стверджував, що не був членом «Національного центру», хоча й був присутній на його засіданнях. Втім, громадський обвинувач з'ясував, що вчений був обраний членом правління харківського відділення цієї організації. Варто зазначити, що, за словами І.А.Красуського, «Національний центр» є організацією «майже безпартійної», що переслідує «гуманітарні, культурні та наукові цілі» [7, 28 квіт.].

Викликають інтерес показання свідків у справі колишніх гласних Харківської миської думи, особливо громадянина Белікова – комісара Технологічного інституту. За ректором І.А.Красуським і проректором О.Й.Гундером нічого підозрілого в політичному відношенні свідок не спостерігав, навпаки, відзначив продуктивну працю підсудних на займаних посадах [7, 28 квіт.].

Після оголошення документів і дебатів сторін виноситься вирок. У відношенні десяти професорів вищих навчальних закладів Харкова суд ухвалив наступне. Професор В.Ф.Левитський засуджений до ув'язнення в концентраційному таборі впродовж п'яти років. Однак через похилий вік підсудного вирок вважається умовним, В.Ф.Левитський підлягає передачі в розпорядження Наркомосвіти «для використання в галузі, де він не зміг би виявити свій політичний вплив». Професор І.А.Красуський присуджений до громадсько-примусових робіт протягом п'яти років без позбавлення волі з використанням за фахом [8, с. 81]. Л.Б.Ветухов повинен бути підданий громадсько-примусовим роботам упродовж одного року з утриманням під вартою в Будинку примусових робіт. О.О.Алова та О.Й.Гундера Трибунал також засудив до громадсько-примусових робіт протягом трьох років з використанням за фахом, але без утримання під вартою. Стосовно професора Ф.І.Шміта судді ухвалили вирок – громадсько-примусові роботи строком на три роки з позбавленням волі – вважати умовним і використовувати вченого за фахом. Умовним вирок був і для К.А.Красуського: громадсько-примусові роботи протягом двох років. С.О.Іванова через похилий вік покаранню вирішили не піддавати, а обмежитися висловленням йому громадського осуду. В.В.Фавра за відмову від звання гласного та О.М.Нікольського, який не підписав звернення до західних учених, суд виправдав [8, с. 82].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, суд над харківською професурою став одним із перших показових процесів проти інтелігенції, що не підтримала новий політичний режим. Політичний характер «злочинів», ефектні, експресивні висловлювання громадських обвинувачів, детальне висвітлення в пресі – усе служило чітко визначеній меті організаторів процесу: змусити інтелігенцію визнати радянську владу в якості реальної державної сили, що відтепер буде визначати напрямки думки й діяльності кожного

громадянина та суворо карати непокірних. Безмовно, справа колишніх гласних Миської думи – лише один з яскравих епізодів напруженого розвитку взаємин між науково-викладацькою інтелігенцією Харкова та «робітничо-селянською» владою. Не підлягає сумніву перспективність подальших різнобічних розвідок у даному напрямку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Безотосний М.Т. Україна в добу сталінщини: історія опору / М.Т.Безотосний. – К.: ДАЖКГ, 2002. – 127 с.
2. Гусев В.І. Процес 24-х, або Як радянська влада приборкувала харківську інтелігенцію / В.І. Гусев, І.В.Верба // Політологічні читання. – 1995. – № 1. – С. 96–114.
3. Гусев В.І. Ягідки визріли потім / В.І. Гусев, І.В.Верба // 3 архівів ВУЧК – ГПУ – НКВД – КГБ. – 1995. – № 1/2. – С. 157–165.
4. ДАХО – Ф. Р-6452. – Оп.1. – Д.7882. – Л.16–20.
5. Золотарьов В.А. Червоний терор на Харківщині у період національно-визвольних змагань народу України / В.А.Золотарьов, Н.В.Лапчинська // Реабілітовані історією. Харківська обл. – Харків: Оригінал, 2005. – (Науково-документальна серія книг «Реабілітовані історією»: у 27 т. / голов. редкол.: Тронько П.Т. (голова) [та ін.]). Кн.1. Ч.1 / [обл. редкол.: Терехов І.О. (голова) та ін.]. – 2005. – С. 7–30.
6. Кадєєв В.І. Видатний історик та історіограф / В.І.Кадєєв // Реабілітовані історією. Харківська обл. – Харків: Оригінал, 2005. – (Науково-документальна серія книг «Реабілітовані історією»: у 27 т. / голов. редкол.: Тронько П.Т. (голова) [та ін.]). Кн.1. Ч.1 / [обл. редкол.: Терехов І.О. (голова) та ін.]. – 2005. – С. 104–112.
7. Коммунист. – 1921. – 26–29 апр., 1 мая.
8. Матеріали відкритого судового процесу над членами «Національного центру». 24 квітня – 6 травня 1921р. // Реабілітовані історією. Харківська обл. – Харків: Оригінал, 2005. – (Науково-документальна серія книг «Реабілітовані історією»: у 27 т. / голов. редкол.: Тронько П.Т. (голова) [та ін.]). Кн.1. Ч.1 / [обл. редкол.: Терехов І.О. (голова) та ін.]. – 2005. – С.66–82.
9. Москальов Б. Професор О.О.Алов і справа харківських професорів / Б.Москальов // Реабілітовані історією. Харківська обл. – Харків: Оригінал, 2005. – (Науково-документальна серія книг «Реабілітовані історією»: у 27 т. / голов. редкол.: Тронько П.Т. (голова) [та ін.]). Кн.1. Ч.1 / [обл. редкол.: Терехов І.О. (голова) та ін.]. – 2005. – С. 97–103.
10. Пролетарий. – 1921. – 6 мая.
11. Семененко В.І. Історія Східної України. Повновлення кайданів (1917 – 1922 роки) / В.І.Семененко. – Харків: Основа, 1995. – 400 с.
12. Ченцов В.В. Політичні репресії в Радянській Україні в 20-ті роки / В.В.Ченцов. – К.: Інститут історії України НАН України. – 481 с.